

GULIK, historisch overzicht

A.M.P.P. Janssen

Inleiding.

Wie de Nederlandse geschiedenisboeken erop naslaat, zal lang moeten zoeken naar een vermelding van het hertogdom Gulik (genoemd naar de Duitse plaats Jülich). Toch heeft dit hertogdom eeuwenlang de geschiedenis bepaald van plaatsen als Eygelshoven, Tegelen, Susteren, Born, Sittard en Urmond, en in 1542-1543 leek het er zelfs even op dat de Gulikse hertog een rol van betekenis zou gaan spelen in de lage landen.

Oudste periode: van graafschap naar hertogdom (900-1423)

De naam Gulik is verbonden met een oude dynastie van gouwgraven. Deze gouwgraven waren oorspronkelijk de representanten van de Frankische koningen, maar verwierven door de dreiging van de Noormannen in de tweede helft van de negende eeuw een steeds invloedrijker positie, die door het bezit van een burcht gestalte kreeg. Zo ontstond in Gulik (Jülich - voorheen het Romeinse Juliacum op de weg van Keulen naar Boulogne) een burcht. Hier resideerde in de eerste helft van de tiende eeuw graaf Godfried. Hij was een zoon van de Matfriedinger Gerard en Oda, de weduwe van de Lotharingse koning Zwentibold. De graven speelden aanvankelijk een ondergeschikte rol tot Willem II en III. Onder deze graven werd Nideggen als burcht in de Eifel gerealiseerd. Het gebied van de Gulikse graven kwam steeds meer in de invloedssfeer van de aartsbisschoppen van Keulen te liggen en onder graaf Willem IV kwam het tot openlijke confrontaties. Toen Willem IV in 1278 door een smid in Aken om het leven werd gebracht, zagen de Keulse aartsbisschoppen hun kans en trachtten ze het Gulikse gebied te verwerven. De nederlaag van de Keulse aartsbisschop in de slag bij Wörringen (1288) maakte een einde aan deze expansiedrang. Graaf Walram van Gulik had de zijde van de winnaar, de hertog van Brabant, gekozen en dit zorgde voor onbedreigde ontwikkelingsmogelijkheden in de veertiende eeuw. Onder graaf Willem V werd Gulik eerst een markgraafschap (1336) en vervolgens een hertogdom (1356). Zoon Gerard van de Gulikse hertog Willem I huwde de erfdochter van het hertogdom Berg en het graafschap Ravensberg, waarmee de basis werd gelegd voor de koppeling van de territoria Gulik en Berg, die in 1423 zou volgen. Willems opvolger in Gulik, hertog Willem II, raakte met de Brabantse hertog in conflict over de handelsroute van Brabant naar Keulen. Bij de slag bij Baesweiler (1371) raakte de Brabantse hertog in gevangenschap en in de onderhandelingen wist Willem II voor zijn zoon het hertogdom Gelre in de wacht te slepen. Hierdoor waren Willem III en zijn broer Reinoud nadien hertog van Gulik en Gelre. Na de dood van de laatste in 1423, werd in Gelre Arnold van Egmond tot hertog gekozen en verviel hierdoor de band met Gulik. In Gulik kwam hertog Adolf I van Berg aan de macht, een achterkleinzoon van de Gulikse hertog Willem I.

De verenigde hertogdommen.(1423-1511)

Hertog Adolf I van Berg werd in 1423 niet slechts de opvolger van de Gulikse hertog; hij was ook geïnteresseerd in de Gelderse erfenis en vond daar hertog Arnold van Gelre op zijn pad. Deze trachtte op zijn beurt het Gulikse gebied te verwerven. Adolf plaatste zijn residentie in de oude hoofdstad van Berg: Düsseldorf. Onder zijn neefje en opvolger Gerard II kwam het tot een gewapend treffen met de hertog van Gelre bij Linnich (1444). Gerard II won deze slag op de

feestdag van Sint-Hubertus en stichtte naar aanleiding hiervan de ridderorde van Sint-Hubertus naar het voorbeeld van de orde van het Gulden Vlies. De uitslag van de Hubertusslag leidde tot een wederzijdse erkenning van Gelre en Gulik-Berg. Gerard verplaatste de residentie weer naar Nideggen. De enige dochter van hertog Willem IV, Maria van Gulik-Berg, huwde met de oudste zoon van de hertog van Kleef, Johan. Deze Johan volgde in 1511 Willem IV in Gulik-Berg op en in 1521 zijn eigen vader in Kleef. Daardoor was de vereniging van de hertogdommen Kleef-Gulik-Berg een feit.

De 'Kleefse' hertogen (1511-1609)

De eerste hertog van Kleefse origine, Johan, werd geconfronteerd met de reformatie. Hij stond aan de katholieke zijde en trachtte door hervormingen met name de Lutheranen de wind uit de zeilen te nemen. Evenals zijn zoon Willem nadien wenste hij een grote invloed te hebben in kerkelijke aangelegenheden. Hiertoe lieten zij van staatswege kerkvisitaties uitvoeren en trachtten zij de verkiezingen van landdekens te beïnvloeden. Johan liet zijn zoon Willem opvoeden door de humanist Konrad Heresbach, een geestverwant van Desiderius Erasmus. Zijn dochter huwde hij uit aan de lutherse keurprins Johan Frederik van Saksen. Centra van de hertogdommen waren Kleef en Düsseldorf. In 1539 kwam Willem V (de Rijke) aan de macht in de hertogdommen. Hij zette op het gebied van de kerkpolitiek de lijn van zijn vader voort en streefde naar een 'reformkatholicisme'. Hij maakte aanspraak op het hertogdom Gelre en trachtte zijn positie ten opzichte van keizer Karel V sterker te maken door een huwelijk met een nicht van de Franse koning en het uithuwen van zijn zuster Anna aan Hendrik VIII van Engeland. De beide huwelijken leverden niet het gewenste resultaat op en Willem werd na een overwinning op de keizerlijke troepen nabij Sittard in 1543 in datzelfde jaar bij Venlo gedwongen een knieval te maken. Zijn aanspraken op Gelre moest hij laten varen en hij moest een huwelijk aangaan met Maria, een nichtje van de keizer. Willem besloot Jülich als residentie te kiezen en gaf aan bouwmeester Alessandro Pasqualini opdracht een 'palazzo in fortezza' te bouwen, de nog steeds imposante citadel. Niet alleen Pasqualini haalde hij naar zijn hof, maar ook de bekende geograaf Gerard Mercator en de arts Johan Weyer. Rond 1567 kreeg Willem last van depressiviteit en verplaatste hij op advies van zijn raadslieden de residentie weer naar Düsseldorf. Zijn opvolging leverde problemen op. Weliswaar leek zijn zoon Karel Frederik een ideale opvolger, maar hij stierf in 1575 in Napels en werd in Rome begraven in de Santa Maria dell' Anima, tegenover het graf van Paus Hadrianus VI. Willems tweede zoon, Jan Willem, voor wie men aanvankelijk de functie van bisschop van Münster voorzien had, bleek vanwege zijn geestelijke labiliteit geen geschikte opvolger. Nadat Willem V in 1592 gestorven en in de St.-Lambertuskerk te Düsseldorf begraven was, werd het hertogdom feitelijk bestuurd door de hertogelijke raadsheren. De tolerante houding ten opzichte van nieuwe religieuze stromingen, die er ten tijde van Willem de Rijke nog geweest was, week voor een pro-Spaanse houding, waardoor het hertogdom in de perikelen van de tachtigjarige oorlog betrokken raakte. In 1609 stierf Jan Willem kinderloos en volgde een successiestrijd.

De dynastie Palts-Neuburg (1609-1799)

In 1609 eisten twee pretendenten de Guliks-Kleefs-Bergse erfenis op: Johan Sigismund, keurvorst van Brandenburg, en Wolfgang Willem van Palts-Neuburg. Beiden waren luthers en wensten te heersen over een gebied dat voor drie kwart katholiek was. Daarom stelden ze 'reversen' op, waarbij bepaald werd dat de in juli 1609 gepraktiseerde godsdienstuitoefening voortaan getolereerd zou worden. Johan Sigismund, die naar het calvinisme overging, en Wolfgang Willem,

die in 1613 katholiek besloot te worden, kwamen in 1614 tot een voorlopige verdeling van de erfenis. De eerste zou het hertogdom Kleef en het graafschap Mark krijgen, de ander de hertogdommen Gulik en Berg. In de dertigjarige oorlog kon Wolfgang Willem de door hem nagestreefde neutraliteit niet volhouden en schaarde hij zich aan Spaanse zijde. Met behulp van de jezuiten en contrareformatische orden trachtte hij het protestantisme in zijn hertogdommen terug te dringen. Zijn zoon Philip Willem trof in 1666 met de keurvorst van Brandenburg een definitieve verdeling van de erfenis van de verenigde hertogdommen, uitgaande van de overeenkomst van 1614. In 1672 volgde het 'Religionsvergleich' tussen de beide leiders, waarbij voor de katholieken in Kleef en voor de protestanten in Gulik-Berg openlijke godsdienstuitoefening werd gegarandeerd. Philip Willems tweede vrouw schonk hem zeventien kinderen, van wie met name de dochters huwden in de aanzienlijke vorstenhuizen van Europa. Daarom werd Philip Willem ook wel de schoonvader van Europa genoemd. Hij had als schoonzonen onder meer keizer Leopold I, koning Peter II van Portugal, koning Karel II van Spanje, hertog Farnese te Parma en een zoon van koning Jan Sobieski van Polen. Zijn zoon en opvolger Jan Willem huwde met Anna Maria Louise de Medici en resideerde vooral in Düsseldorf, waar hij een kunstenaarskring om zich wierf. Hiertoe behoorde onder meer de bekende beeldhouwer Gabriël Grupello. Jan Willems broer en opvolger Karel Philip verplaatste de residentie naar Mannheim. Hij werd in 1742 opgevolgd door de echtgenoot van zijn kleindochter: Karel Theodoor van Palts-Sulzbach, markgraaf van Bergen op Zoom, paltsgraaf van Sulzbach, keurvorst van de Palts, hertog van Gulik-Berg, paltsgraaf van Neuburg en keurvorst van Beieren. Met deze vorst verhuisde de residentie van Mannheim naar München, waardoor de gebieden tussen Maas en Rijn ver van hun heerser verwijderd kwamen te liggen. Düsseldorf bleef echter tot de komst van de Fransen het bestuurscentrum voor de hertogdommen Gulik en Berg en het land van Ravenstein.

Graven en hertogen.

Graaf Willem II (+ 1207)

Graaf Willem III (+ 1219), neef van Willem II

Graaf Willem IV (+ 1278)

Graaf Walram (+ 1297)

Graaf Gerard (+ 1328)

Graaf Willem V (+ 1361), markgraaf 1336; hertog Willem I (1356)

Hertog Willem II (+ 1393)

Hertog Willem III (+ 1402); tevens hertog van Gelre (sinds 1379)

Hertog Reinoud (+ 1423); tevens hertog van Gelre

Hertog Adolf (+ 1437), vanaf 1423 is de Gulikse hertog tevens hertog van Berg

Hertog Gerard I (+ 1475)

Hertog Willem IV (+ 1511)

Hertog Johan III van Kleef, Gulik en Berg (+ 1539); 1521 eenheid v.d. territoria.

Hertog Willem V de Rijke van Kleef, Gulik, Berg (+ 1592)

Hertog Johan Willem (+ 1609)

successiestrijd. Pfalz-Neuburg krijgt Gulik en Berg in 1614 (voorlopig, vanaf 1666 definitief).

Wolfgang Willem 1614-1653

Philip Willem 1653-1679

Jan Willem 1679-1716

Karel Philipp 1716-1742

Karel Theodoor 1742-1799

Indeling en bestuur van het hertogdom.

Het hertogdom Gulik was ingedeeld in ambten (*satrapia*). Deze districten waren doorgaans gebaseerd op eerdere bestuurseenheden en gekoppeld aan oude burchten, waaraan een leenkamer (mankamer) verbonden was. Nabij het hedendaagse Limburg lagen het ambt Brügggen met Tegelen, het ambt Wassenberg met Melick & Herkenbosch, het ambt Born, met Sittard, Munstergeleen, Susteren, Born-Buchten, Holtum, Grevenbicht, Berg aan de Maas en Urmond (vanaf 1665 ook Limbricht) en het ambt Wilhelmstein met Eygelshoven. Een ambt werd bestuurd door een ambtman, als vertegenwoordiger van de hertog, een voogd (rechtspraak) en een rentmeester.

Literatuur (selectie):

Land im Mittelpunkt der Mächte, die Herzogtümer Jülich-Kleve-Berg, Kleve-Düsseldorf 1984.
I. Bodsch, 2000 Jahre Jülich, 750 Jahre Stadtrechte, Führer zur Historischen Ausstellung im Alten Rathaus, Jülich 1989.

G. Bers, Jülich, Geschichte einer rheinischen Stadt, Jülich 1989.

G. v. Büren & E. Fuchs, Jülich, Stadt - Territorium - Geschichte, Festschrift zum 75jährigen Jubiläum des Jülicher Geschichtsvereins 1923 e.v., Jülich 1999-2000.

Neue Beiträge zur Jülicher Geschichte 1 (1990) - 13 (2002).